

***ELS NIOS DE METRALLADORS DEL PALÀNCIA
DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA***



1.INTRODUCCIÓ

Aquest article es centra en l'estudi de dos nius de metrallador de la guerra civil espanyola situats en la vora sud del riu Palància, en el terme municipal de Sagunt i la seua corresponent posada en valor.

2.EL CONTEXT HISTÒRIC DE LES FORTIFICACIONS:

El 25 de juliol de 1938 el general Francisco Franco va iniciar l'ofensiva amb objectiu de arribar a València. Els caps de l'Exercit republicà s'organitzaren per la defensa, amb la realització d'un pla de fortificació amb una sèrie de línies defensives, entre elles la Línia XYZ o Matallana, i la immediata. El 28 d'abril, els Exèrcits de Llevant i Maniobra havien de dedicar tots els batallons de fortificació de què disposaven i el personal civil voluntari, a l'organització defensiva que des del cap d'Orpesa del Mar finalitzava en Iglesias del Cid en la Província de Terol. Així mateix, s'ordenava també, a una Comissió desplaçada de l'Exèrcit del Centre, presidida pel Coronel Tomás Ardid Rey, a l'estudi d'una segona posició que s'anava a estendre d'est a oest per Almenara, Serra del Cid, Azuébar, Almedijar, Jérica, Serra de Javalambre, Serra del Sabiñán, per a recolzar-se en el Túria. El 8 de maig es redactava una Instrucció particular reservada per al Comandant General d'Enginyers del Grup d'Exèrcits en que s'indica que davant la constant pressió de l'enemic sobre els punts vitals del dispositiu defensiu dels Exèrcits de Llevant i Maniobra, obliguen a imprimir als treballs de fortificació un ritme intensiu i accelerat que és necessari no descuidar. El 12 de juny, el Cap de l'Estat Major del Grup d'Exèrcits, Manuel Matallana, a conseqüència de la situació tàctica creada en la zona de Castelló, obligava a prendre urgentíssimes decisions per evitar a tota costa una possible progressió franquista que poguera posar en perill la regió de Sagunt. Per a fer front a dita situació, el Comandament Superior de l'Exèrcit de Terra, intensificà al màxim els treballs en l'organització defensiva de la línia Almenara-Jérica-Arcos de las Salinas¹. La Línia XYZ s'iniciava des de la costa, tallava la carretera de Sagunt a Castelló, entre Almenara i La Llosa, avançant-se'n alguns punts a dita divisòria, en la Vall d'Uixó i zona de Fondegulla. Tallava la carretera de Sagunt

¹ Arxiu General Militar d'Àvila. AGMAV,C.343,Cp.10,d.1/12 . / AGMAV,C.343,Cp.10,d.1/15

a Terol per Viver i Jérica, continuava pel sud de Bejís a buscar la serra de Javalambre en direcció a Arcos de las Salinas i d'allí a Santa Cruz de Moya, recolzant-se en la fossa del riu Arcos. Alhora, es va començar a construir una línia defensiva immediata a València i la protecció de les ciutats i viles del sector, com Sagunt i el Puig.

Sagunt i el Port de Sagunt, eren centres importants en l'època. Per la zona, passaven molts materials i queviures per a mantenir a les tropes republicanes. A més, amb la caiguda de Bilbao baix les tropes nacionals, va augmentar la importància estratègica de la indústria siderúrgica del port de Sagunt (Companyia siderúrgica del Mediterrani- la Fabrica), única que quedava lleial al ban república². Al costat d'aquesta Fàbrica, en el Grau Vell se situava, un camp d'aviació republicà³ amb un camp secundari de menors dimensions, a Almardà. Per aquest motiu, es va construir un sistema de defensa preparat per als atacs a la ciutat i el port: Des de terra, amb nius de metralladors que cobrien l'entrada des del llit del riu Palància des de la zona est fins a l'oest, nius en el castell per derrocar els avions contraris i una línia de trinxeres per tallar el pas terrestre. A més, es va construir al llarg de la costa una línia de nius de metrallador, amb trinxeres per a tiradors, abrics per a les tropes i filats, per defensar-se dels atacs de l'armada naval en el port, amb una bateria de costa ubicada en Canet d'en Berenguer i altra en el Port nomenada *Ciudadmar*⁴. La defensa es complementava amb refugis antiaeris per a la població, construïts des dels primers bombardejos al port en 1937⁵.

Els camps d'aviació varen ser localitzades i atacats per els avions de la Legió Còndor a partir del dia 13 de juny de 1938. Dos tandes d'avions alemanys llançaren unes 400 tones de bombes sobre les platges d'Almenara i Sagunt. Els avions varen ser derrocats per les bateries

2 Arxiu Militar d'Àvila fa referència a que “la destrucción de sus hornos o del taller de laminado, paralizaría por completo todo el régimen metalúrgico de la España leal, única fuente hoy en día que tiene para la alimentación de su industria y construcciones. Esta fábrica debería estar defendida suficientemente contra una ataque aéreo”. (Girona).

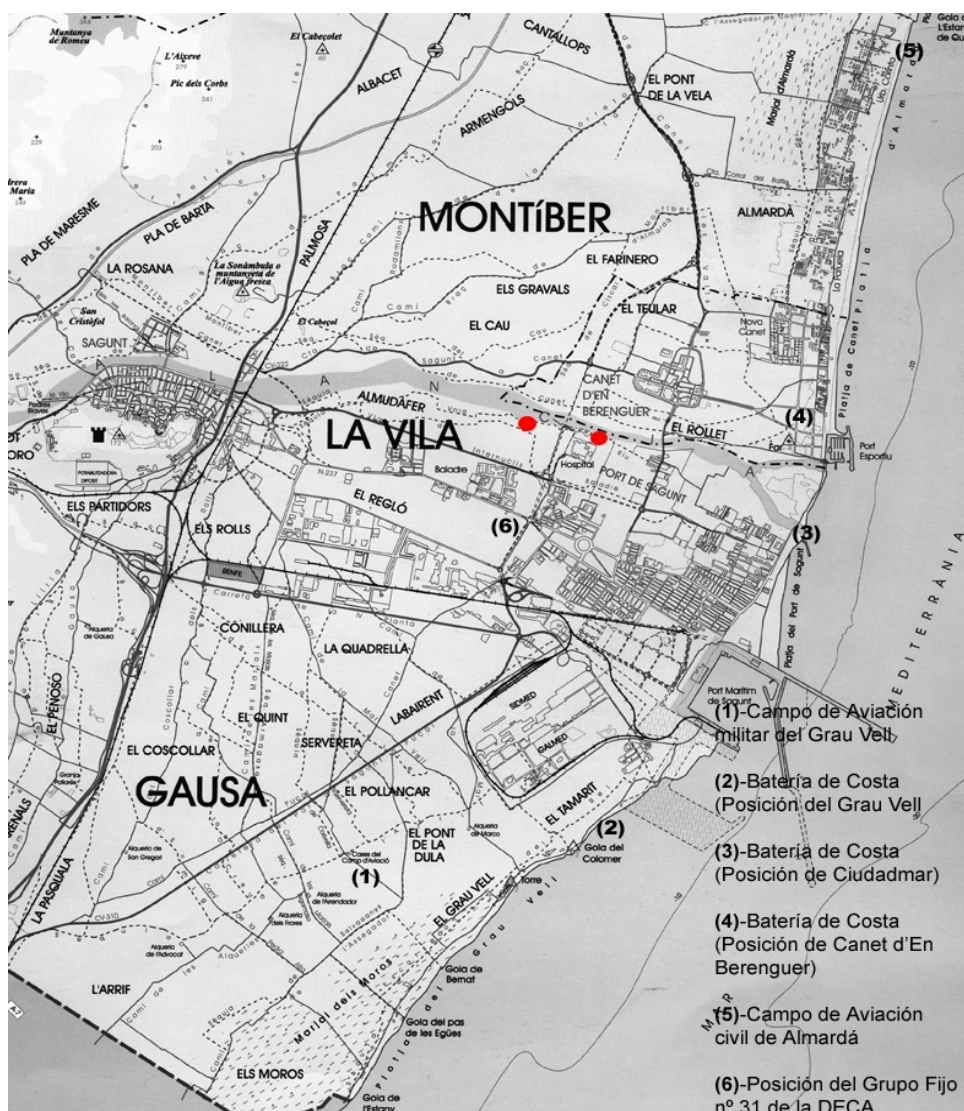
3 Encara s'aprecia però no queden restes del lloc de manament o edificacions complementaries, en “Datos de la Guerra Civil Aerea en Sagunto Puerto Sagunto. N8 de enero 2012 per Arturo Guillem Selfa.

4 Durant la guerra civil, les costes valencianes es convertiren en blanc d'atacs des del mar. L'esquadra nacional comptava amb el suport de la Regia Marina Italiana i amb una plataforma en Mallorca. Els atacs es va centrar en els ports, els centres industrials i les comunicacions, que abastien a la República de queviures i armament. Esta situació obliga la construcció d'un sistema de protecció del litoral, en dos nivells: un amb missió impedir el desembarc de les tropes i una defensa en profunditat per protegir els ports i platges més sensibles als bombardejos. L'Estat Major Mixt de Defensa de la Costa va elaborar un informe en el que se senyalaven els punts on calia actuar. A finals de l'any 1937, es va elaborar un projecte per a la construcció d'un total de 120 fortins i en març de 1938, es va aprovar l'edificació de 30 nius de doble cambra per la protecció de dos punts neuràlgics: els ports de Sagunt, de València i les seues àries d'influència. També les costes de Castelló, Javea, Alacant.

5 Josep Manuel Palomar Abascal “Dades per a l'estudi de la Guerra Civil a Sagunt. Els bombardejos de 1937-1938.” Forment Romero, Albert “La Guerra Civil a Sagunt 1936-1939: tres anys de revolució social”, Braçal nº 5, Sagunto, 1995. Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre.: “Había un refugio en la esquina del antiguo sindicato de riegos en la calle San Francisco, también en la calle En Jou y otros en una cueva grande dentro de una casa de la calle Valencia que hacia esquina con la calle Ben Montel y otra cueva de menos capacidad en la calle de Vista alegre. En la fabrica del Puerto había otros refugios cerca de las denominadas casas de Menera.”

antiaèries instal·lades en el castell de Sagunt. Els bombardejos ocasionaren la destrucció d'objectius estratègics militars i la de cases de la població civil a Sagunt, el Port, Canet i Casablanca⁶.

Mapa de Sagunt amb les posicions dels camps d'aviació, bateries de costa, Grup Fixe núm. 31 de la DECA i els nius de metrallador del Palància en roig.



6 En PALOMAR: "El gobierno republicano concedió al municipio de Sagunto, el 3 de junio de 1938, el "Distintivo al Valor", por haber soportado más de cien bombardeos. El esfuerzo productivo desarrollado por La Fábrica (casi 55.000 toneladas de acero en 1938), su importancia para la República y el precio que hubieron de pagar los trabajadores por causa de los bombardeos, serán también reconocidos por el gobierno con la emisión de una serie conmemorativa de sellos en agosto de 1938. En el transcurso de la guerra, la Compañía Siderúrgica del Mediterráneo ("La Fábrica") quedó muy mermada respecto a su capacidad anterior porque la aviación franquista destruyó el ferrocarril de Sierra Menera y parte de las instalaciones del Puerto." /Antonio Vera Deleito y Jorge Vera de Leito Aparici "Defensa antiaérea republicana (1936-1939), Imprenta Llogordí, Utiel, 2000// Girona Rubio, Manuel "Impacto de la Guerra Civil en la CSM", Revista Braçal, nº 25, Sagunto, 2002. Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre./Infiesta Pérez, José Luis y Coll Pujol, José, "El bombardeo del litoral mediterráneo durante la guerra civil". Alcañiz y Fresnos, S.A., Valladolid, 1998.// MEDITERRÁNEO. Periódico de Castellón. "Diferentes artículos y notas. Junio de 1938 a Abril de 1939".// web: <http://bombardeos.wordpress.com/class=header-wrapper>" [Sagunt bajo las bombas](http://www.geocities.ws/sagunto1937_1938/interest.htm) Investigación sobre los bombardeos entre 1937 y 1939// www.geocities.ws/sagunto1937_1938/interest.htm. Aviacion Nacional.// www.Aulamilitar.es

3.DESCRIPCIÓ DE LES FORTIFICACIONS :

A continuació, es facilita la descripció de dos nius de metrallador de característiques semblants, disposats en la mateixa línia de defensa amb una orientació d'oest a est, a la vora sud del riu Palància per la defensa del pas del riu cap al port de Sagunt.

FITXA 1

TIPOLOGIA: niu de metrallador

CRONOLOGIA: moderna, aprox. 1938.

COORDENADES GEOGRAFiques:

LATITUD: 39° 40' 43.74" N

LONGITUD: 0° 14' 32.07 W

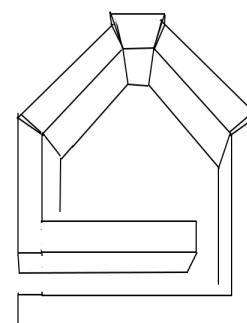
COORDENADES UTM:

HUSO: 30

X: 736517.59m

Y : 4395745.67m

Altitud: 15 msnm



UBICACIÓ:

El fortí se situa en la partida d'Almudàfer en el terme municipal de Sagunt, a la vora del camí vell a Canet, en la vora sud del riu Palància, a l'oest de l'hospital de Sagunt i la fabrica de ciment. La partida ocupa una ampla extensió, situada entre la ciutat de Sagunt a l'oest, el riu Palància al nord i la partida de Sant Josep a l'est.

DESCRIPCIÓ:

Es tracta d'un fortí d'estructura pentagonal irregular (rectangular) de 480cm d'ample per 750cm de llarg. Està construït i excavat sobre el terreny. Es troba situat en un lloc estratègic en el lateral sud del riu Palància, de manera que queda protegit el seu accés nord per el propi llit del riu. Segueix una orientació N-S per vigilar la zona nord i la costa, per la proximitat a la platja. La forma pentagonal del fortí, s'adequa a l'espai geogràfic destacat i privilegiat, per augmentar i millorar la seua capacitat defensiva. Es disposa amb la intenció d'oferir la protecció adequada a l'atac d'un hipotètic enemic per els dos francs fronterers. No obstant no te capacitat per a albergar a molts soldats en l'interior del seu perímetre entre 2 a 4 persones. El niu està construït amb formigó amb

blocs de pedres regulars de marbre blau-grisenc saguntí que cobreixen tota la fortificació, en l'interior s'observa una barreja de formigó i pedres de la platja i de l'entorn. Els blocs de pedres de marbre destaquen en la construcció, possiblement les varen reutilitzar d'una construcció anterior pròxima. L'aprofitament d'estructures anteriors, és habitual en aquest tipus de construccions, per les dificultats i moments crítics de l'època. Els soldats havien d'acabar les fortificacions el més ràpid possible, i el fet d'utilitzar estructures anteriors, era una gran motivació al minorar les feines de recerca de materials.

La construcció es troba en un regular estat de conservació, mantenint-se l'estructura del mateix, però falta el sostre. El fet de no trobar restes de pedres per el voltant o en l'interior de la fortificació ens condueix a pensar que el sostre estava compost d'una taula de fusta que camuflava l'estructura amb brosses i arbustos en la part superior. De manera que, la fortificació quedaria completament camuflada amb l'entorn, quasi imperceptible, perfecta per desenvolupar la seua funció. L'interior de la cambra es troba ple de terra, brossa i fem, cosa que impossibilita extraure les mesures d'altura de la cambra o veure, si existeix algun reste de l'època. L'alçada del mur exterior sud, és de 88cm d'altura.

L'estructura té forma pentagonal, amb una entrada indirecta mig excavada, al costat oest de 96cm d'ample. L'entrada condueix per un passadís en forma de L, de 480cm de llarg en el seu mur nord i de 238 cm de llarg en el seu mur sud i curt, amb un accés de 52cm d'ample per entrar a la cambra. En la cambra es disposen dos troneres en forma d'embut per a arma automàtica, una orientada al nord-oest i altra al nord-est. Les troneres són obertures per a les armes, la vigilància i observació. La tronera nord-oest mesura 139cm de llarg per 98cm d'ample i 41 d'altura. Es troba separada de la tronera nord-est per un contrafort en forma pentagonal en el cantó nord de 62cm d'ample per 166,5cm de llarg. La tronera nord-est és de majors dimensions, mesura 238cm de llarg exterior per 91cm de llarg interior, per 100cm d'ample i 38 cm d'altura. Aquesta forma d'embut permet un major angle de tir i la protecció dels fusellers, que hi són dins, evitant que els trits enemics els puguin ferir. Les podem trobar amb la forma convencional d'embut i d'embut invertit. Aquestes troneres estaven protegides amb fusta per evitar que les bales pogueren rebotar contra el soldat que estava a l'interior. Encara queden les marques d'aquestes taules de fusta en el murs laterals. El mur orientat al sud de la construcció mesura 480cm de llarg per 87cm d'ample, el mur est 429cm de llarg per 190cm d'ample, i el mur oest de menors dimensions per l'existència de l'entrada, de 246cm de llarg per 108cm d'ample. L'orientació de l'entrada a l'oest indica la possible direcció a la situació d'una altra estructura fortificada, probablement amb una línia de trinxera que uniria els nius.

FOTOGRAFIES:



**Troneres amb forma d'embut
orientació nord-oest i nord-est.**



**Entrada indirecta amb passadís en forma de L s'observa
el revestiment de blocs de pedra i les marques d'encofrat.**



**Niu de metrallador excavat des del costat oest
ubicació al costat del passeig i vora el llit.**



**Marques laterals de la ubicació de taules de fusta
en el mur de la tronera.**



Revestiment exterior del niu amb blocs de pedra regulars.

FITXA 2

TIPOLOGIA: Niu de metrallador.

CRONOLOGIA: moderna, aprox. 1938.

COORDENADES GEOGRÀFIQUES:

LATITUD: 39° 40' 26.37"N

LONGITUD: 0° 13' 8.49" W

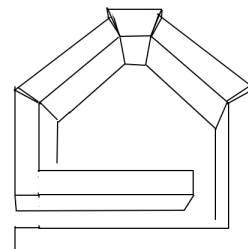
COORDENADES UTM

HUSO: 30

X: 738525.69m

Y : 4395271.85m

Altitud: 15 msnm



UBICACIÓ:

La fortificació se situa a la partida de Sant Josep. A l'oest es troba l'Hospital i el pont a Canet i enfront la basa, a la vora nord del llit del riu Palància.

DESCRIPCIÓ:

Es tracta d'un niu de metrallador d'estructura pentagonal regular, mig excavat sobre la superfície del terreny. Es troba ubicat en la partida de sant Josep a 1,92km a l'est de l'anterior fortificació. Manté la mateixa orientació N-S i nivell i situació, vora el llit del riu, perquè considerem que formava part de la mateixa línia de defensa. La fortificació és de menors dimensions que l'anterior amb 369cm d'ample per 640,2 de llarg. El material i tècnica de construcció és l'encofrat de formigó, construcció en formigó lluit on s'observen detalls de les marques de l'encofrat. Aquest, no té blocs de pedres regulars que cobreixen l'exterior. Els fortins excavats són més difícils de detectar, perquè queden integrats i camuflats amb l'entorn, sols detectats per el vuit de les troneres que estaven cobertes per branques i fulles per camuflar-se. El seu estat de conservació és regular, ja que no té el sostre, possiblement també de fusta, a causa de la falta de materials al voltant de la construcció. A l'interior trobem capes de terra, fem i brosses que han anat amuntant-se al llarg dels temps, aquests elements dificulten extraure l'alçada màxima de la construcció, com a mínim mesura 100cm d'altura. L'estructura té forma pentagonal, té una entrada indirecta, amb orientació oest de 113cm ample que no es va acabar d'excavar del tot, per tant és un niu inacabat. A través de l'entrada, s'accedeix a un corredor en forma de L de 369cm de llarg en el seu mur sud i, 190cm de llarg en el

seu mur nord, on es troba un accés a la cambra interior de 111cm d'ample. El mur sud del passadís disposa d'un estant d'amplada regular i amb la mateixa llargària del mur, a 53cm d'altura de la superfície. Possiblement, l'estant es va utilitzar per a guardar material, aigua o aliments. En la cambra zona on aguaitaven els soldats, es disposen dues troneres per a metralladores amb forma d'embut. Una orientada al nord-oest i altra al nord-est. La tronera orientada al nord-oest mesura 120cm de llarg exterior per 99cm de llarg interior i 100cm d'ample. Es troba separada de la tronera amb orientació nord-est, per un contrafort molt deteriorat, amb forma piramidal de 110cm de llarg per 26 cm d'ample extern i 64 ample intern, amb una altura de 33cm. La tronera nord-est mesura 218cm de llarg exterior per 90 de llarg interior amb 100cm d'ample. Es troben també, marques verticals de la disposició de taules de fusta en els murs laterals de les troneres, per la protecció dels fusellers.

El niu de metrallador és de menors dimensions que l'anterior com em esmentat abans. El mur orientat al sud mesura 369cm de llarg per 67cm d'ample, el mur est 385cm de llarg per 68 cm d'ample i, el mur oest 205cm de llarg per 65cm d'ample, més curt a causa de situar-se en aquesta zona l'accés a la construcció.

Alguns d'aquest nius, guarden inscripcions gravades en els seus murs. Es possible que, quan s'efectue una neteja de la fortificació i s'extraguen els fons es vegien alguns grafitis que ens revelen informació sobre la fortificació i el moment històric. Actualment, la fortificació es troba abandonada i en desús.

Encara que no han quedat restes, possiblement, aquesta estructura estaria connectada amb una línia de trinxera, probablement excavada, per les característiques del terreny, i orientada cap a la zona oest que la connectara amb l'anterior niu. A causa de la distància que separa els dos nius, possiblement, la trinxera disposaria de pous de tirador excavats al llarg del seu tram. Les trinxeres permetien els desplaçaments de les tropes per diferents punts defensius sense exposar-se al foc contrari. La construcció d'aquest niu amb la probable trinxera, es nomena com una defensa en profunditat, una xarxa de trinxeres, fortificacions o refugis excavats per aprofitar el terreny escarpat, cosa que dificultava destruir-les, sols mitjançant atacs aeris. La xarxa organitza i estructura la zona per al combat, augmentant l'acció del foc propi i la capacitat de resistència de les tropes, per aconseguir una major seguretat i, al mateix temps es dificulta la punteria del contrari, a l'haver de variar els plans d'atac. Els treballs de fortificació més senzills són el d'aprofitament dels abrics i accidents naturals dins del terreny, i la creació de pous de tirador. De la mateixa manera, existirien en la zona, clots excavats per emmagatzemar provisions o qualsevol material necessari i l'accés a

zones de subministre d'aigua, be d'una sèquia, be d'un aljub, etc., per proveir als soldats.

FOTOGRAFIES:



Niu de metrallador en el passeig davant de l'Hospital



Estructura del niu pentagonal amb dos troneres



Contrafort triangular de separació de les troneres



Entrada indirecta amb passadís en forma de L



Niu de metrallador des del costat nord

4. VALORACIÓ:

Els dos nius descrits es troben en un regular estat de conservació i abandonats, però amb suficient integritat estructural per poder destacar-los i crear una ruta per la seua difusió. El condicionament del llit del riu Palància amb la creació d'un passeig, la plantació d'arbres, la col·locació de tanques, etc., realitzat per el grup Acció ecologista-agró, facilita les feines per l'elaboració de la ruta en un medi favorable. Al destacar-se aquestes restes fortificades en el passeig, se li dona un valor afegit a l'entorn paisatgístic del riu.

Per aconseguir la valoració dels nius, la primera mesura a seguir és la realització del seu estudi i context històric. Seguidament, amb un arqueòleg, caldria assegurar la integritat dels element constructius i fer una neteja de les brosses i fems, per a facilitar el seu accés als visitants. Estudiar els fems dipositats en l'interior per si es trobaren restes de l'època: com llandes antigues o bales etc. Per a conservar aquests bens en un centre d'interpretació, que permetera el seu manteniment en bones condicions. Igualment per a què, les brosses no tornaren a créixer per el voltant dels nius o a l'interior, caldria tirar grava, que alhora, destacaria l'obra des del camí. Seguidament caldria dur a terme, la ubicació de panells explicatius amb la seua cronologia, característiques constructives i distancia entre els altres elements fortificats, amb fotografies de les peses d'interés trobades al seu interior, si existira el cas. Es necessari el manteniment i la neteja de l'entorn per poder crear una senda apta que els unira. I també la divulgació dels bens en revistes, tríptics, xicotetes guies....

Una vegada elaborat l'estudi, la neteja i adequació de les estructures, el següent pas es aconseguir la seua protecció: Per aconseguir aquest objectiu, cal incloure les fitxes dels nius en l'Inventari de Béns Immobles de caràcter etnològic de la Conselleria de Cultura i Esports. D'acord amb la legislació Estatal vigent, que és la que segueix la Llei de Patrimoni Cultural Valencià, les fortificacions i construccions militars i civils de la Guerra Civil podrien ser protegides a partir d'una interpretació del Decret de Castells de 1949, ampliada posteriorment a fortaleses, edificis, cases amb elements fortificats, baluards i construccions defensives. Aquesta consideració, permetria declarar aquests béns immobles com BIC i comptar així amb el màxim nivell de protecció. Existeix dins de la categoria de BIC dos figures que faciliten la protecció adequada en casos d'agrupacions de béns, tant continus com dispersos. La primera d'elles es tracta de la figura de Conjunt Històric, que segons la definició que apareix en la llei: *“És l'agrupació de béns immobles, contínua o dispersa, clarament delimitable i amb entitat cultural pròpia i independent del valor dels elements singulars que la integren”*. La segona figura que es contempla, és la de Lloc Històric que es defineix com: *“Lloc vinculat a esdeveniments del passat, tradicions populars o creacions culturals*

de valor històric, etnològic o antropològic”. Esta figura permet un nivell d'intervenció més ampli i obliga a agrupar-los per zones, en vista de la seua dispersió geogràfica. Aquest concepte també, permet incorporar elements complementaris com paisatgístics o ecològics, que augmentaria l'interès i els usos.

Altres figures de protecció de Béns Patrimonials que permet la llei de Patrimoni de la Comunitat Valenciana, és la de Bé Immoble de Rellevància Local (BRL). En el Decret 62/2011, de 20 de maig es regula el procediment de declaració i el règim de protecció dels Béns de Rellevància Local. En aquest Decret, es defineix la figura de Bé Immoble de Rellevància Local en l'article 2 apartat 1: *“Són béns immobles de rellevància local aquells immobles que posseïxen, en l'àmbit comarcal o local, valors històrics, artístics, arquitectònics, arqueològics, paleontològics o etnològics en grau rellevant, encara que sense la singularitat pròpia dels béns declarats d'interès cultural, i així siguen declarats dins d'alguna de les categories establides en l'article següent, d'acord amb els procediments establits en el present decret*”. A més, en l'article 3 del mateix Decret, s'enumeren els diferents tipus de BRL i entre totes les possibilitats que ofereix estan els Llocs Històrics d'interès Local que els defineixen com: *“...llocs vinculats a esdeveniments o records del passat, a tradicions o a creacions culturals o de la naturalesa i a obres humanes, que posseïsquen un rellevant valor per a la memòria popular*”. La mesura suposa que, cada Ajuntament ha de sol·licitar incloure o modificar els elements a protegir dins del Catàleg Municipal de Béns i Espais Protegits i que puguen ser reconeguts com Béns Immobles de Rellevància Local de caràcter individual.

La recuperació i difusió d'aquest Patrimoni de la Guerra Civil en el riu Palància, atorga a la zona d'un major interès no sols paisatgístic i natural sinó històric, ampliant l'oferta de turisme cultural, social, educatiu, mediambiental de la zona i del Municipi.